

La qüestió nacional i la doctrina social de l'Església

Joan Costa i Bou

Professor de la Facultat de Teologia de Catalunya

EL DEBAT SOBRE LA QÜESTIÓ NACIONAL SEGUEIX SENT D'ACTUALITAT. La sentència del Tribunal Constitucional pel que fa a l'Estatut d'autonomia de Catalunya i el dictamen del tribunal internacional de l'Haia sobre la independència de Kosovo, han fet que es torni a parlar dels drets dels pobles i ens obliga a una reflexió que m'agradaria fer des del que hi aporta la doctrina social de l'Església.

La qüestió nacional, reflexions des de la doctrina social de l'Església

Mentre que en el món civil s'ha escrit molt sobre la qüestió nacional, la reflexió a la llum del magisteri de l'Església ha estat gairebé inexistent durant molts anys. A l'Estat espanyol, el punt àlgid d'aquesta reflexió es produí després de la publicació (2002) de *La valoració moral del terrorisme a Espanya, les seves causes i les seves conseqüències*. Hi ha, tanmateix, alguns escrits que cal esmentar, com a primers esforços per recopilar la doctrina de les intervencions pontificies que feien referència als drets de les minories i dels pobles. A casa nostra, Josep Ramon Carerras de Nadal, publicà (1967) *Le Vatican et la Catalogne*, junt amb Albert Manent, i seleccionà i comentà els documents papals adients al cas. Mereix especial atenció el treball del bisbe Ramon Masnou, tot apro-

fundint una sòlida tradició eclesial que comptava amb els textos del canonge Carles Cardó i del seu predecessor a Vic, Torras i Bages. El bisbe Masnou publicà dos importants llibres sobre aquesta matèria. El primer, *El problema català* (1986), és un interessant estudi sobre la relació entre Catalunya i Espanya a la vista de la doctrina social de l'Església, i, posteriorment (1996), amplià la seva reflexió amb les noves aportacions del papa Joan Pau II, amb un escrit en forma de carta, intitulat *Carta sobre nacionalismes*. Un altre escrit important fou *Arrels cristianes de Catalunya* (1985) dels bisbes de la Tarraconense, en el qual se sintetitzà la doctrina del magisteri sobre aquest tema.

Els últims anys del segle XX es publicaren, en llibres i revistes de caire eclesial de tot Europa, diversos articles centrats especialment en el *nacionalisme*. En les reflexions, però, no hi ha unanimitat. Mostren, de fet, dues tendències molt marcades segons els posicionaments dels autors, sia afavorint els Estats establerts, menystenint les particularitats i atorgant un sentit pejoratiu al nacionalisme, sia promovent un major grau d'autonomia de les nacions que no són Estat, i fent del nacionalisme quelcom positiu. Això sí, tots suposadament troben suport, per a argumentar les seves afirmacions, en la doctrina social de l'Església.

Fins aleshores, la doctrina eclesial sobre els nacionalismes es resumia breument en els llibres de doctrina social de l'Església, bo i constatant la seva negativitat, sense fer-ne gaires matisacions, i participant d'una certa contradicció en l'ús dels termes (José M. García Escudero, 1993). A l'Estat espanyol, la situació del País Basc obligà alguns episcopats a prendre inconsciència i a donar-hi orientacions pastorals (José M. Setien i José M. Uriarte). L'episcopat basc en conjunt publicà una carta, intitulada *Preparar la pau* (2002), en la qual enuncien els trets més preocupants de la situació actual, en fan una valoració i ofereixen alguns suggeriments operatius: «Ni l'aspiració sobiranista —sentencien els bisbes—, ni l'adhesió a un major o menor autogovern, ni la preferència per una integració més o menys estreta en l'Estat espanyol són, en principi, per a l'Església “dogmes polítics” que requereixen un assentiment incondicionat». El bisbe de Pamplona-Tudela, Fernando Sebastián, pronuncià una conferència a Pamplona dedicada exclusivament als nacionalismes, titulada *La Iglesia ante los*

El dret a l'existència implica també urgentment, per a tota nació, el dret a la pròpia llengua i cultura, mitjançant les quals un poble expressa i promou la que jo en diria la seva original sobirania espiritual (Joan Pau II).

nacionalismos (1996), en la part doctrinal de la qual ofereix un bon comentari a la doctrina de l'Església sobre aquestes qüestions; tanmateix, algunes conclusions orientatives són més discutibles. I amb relació a aquest context basc, la Conferència Episcopal Espanyola decidí publicar (2002) la instrucció *Valoració moral del terrorisme a Espanya, de les seves causes i de les seves conseqüències*, que originà una polèmica centrada en el darrer capítol, *El nacionalisme totalitari, matriu del terrorisme d'ETA*. Com a positiu, aquest text accepta la distinció entre nació i Estat, l'existència de nacions dins l'Estat espanyol i la licitud d'un nacionalisme positiu. Tanmateix, i d'aquí la contestació que la instrucció suscità, cerca de mostrar el que tenen de negatiu les aspiracions nacionals a un major grau d'autonomia, i hi posen tantes condicions i traves en funció d'un suposat bé comú, això sí, hispànic, que acaben negant de fet el dret a l'autodeterminació i a qualsevol mena de nacionalisme polític. Cal llegir la interpretació oficiosa (2006) que en féu Mons. Fernando Sebastian i Juan Antonio Martínez Camino, al web de la Conferència Episcopal Espanyola, que assegura que a la llum de la instrucció i fent-ne un *judici prudencial*, cal afirmar que —segons els autors de l'article—, «sobre la base de la constatació de la unitat cultural i política d'Espanya i de la seva valoració com a part integrant del bé comú de la societat, [...] les pretensions nacionalistes independentistes no estan avui moralment justificades en el cas d'Espanya», de cap manera, siguin proposades unilateralment o democràtica. La instrucció alimentà una proliferació d'articles i llibres de tota mena, a favor, en contra o com a aportacions ulteriors al debat de caire interdisciplinari. Vull destacar l'esforç efectuat per AEDOS (Associació per a l'Estudi de la Doctrina Social de l'Església), i en especial per la seva ànima, Fernando Fernández, de publicar (2008) les reflexions de

grups de treball sobre la qüestió nacional en un volum intitulat *Diez años de reflexión sobre el nacionalismo: el estado, la nación, la soberanía y lo hispánico*, on, junt amb interessants aportacions de caire històric i intervencions des de diferents punts de vista, hi ha un comú denominador de defensa de l'Estat espanyol.

La contribució teològica des de Catalunya

Prèviament a la publicació de la Instrucció Pastoral, el mateix autor d'aquest article publicà (2000) una reflexió sobre aquestes qüestions en un llibre intitulat *Nació y nacionalismes*. Volia oferir les meves reflexions, fruit de l'estudi de la doctrina social de l'Església sobre la temàtica nacional. Tanmateix, aquest treball era la primera contribució d'un treball que ja havia començat Antoni M. Oriol, sobre la recerca, l'anàlisi i la síntesi de tots els documents pontificis, des de Pius XI fins al final del pontificat de Joan Pau II, entorn del fet nacional, i que sortí publicat (2009) amb el títol de *Nació i magisteri pontifici*. Aquesta és una obra de referència obligada, a tall d'enquiridí, per a tots els que vulguin aprofundir aquesta matèria.

Després de la publicació de la *Instrucció*, i sobretot d'algunes afirmacions discutides de l'últim capítol, Antoni M. Oriol i jo mateix, vam comentar-la i ho publicàrem (2003) amb el títol *Fet nacional i magisteri social de l'Església*. El nostre treball fou contestat (2004) per Juan José Pérez Soba, professor de la Facultat de Teologia de «San Dámaso». Davant la negació del dret «real i originari d'autodeterminació» de les nacions, en el nostre treball volguérem posar en relleu com el magisteri pontifici parla de l'autodeterminació dels pobles i en què radica exactament aquest dret a l'autodeterminació, segons el nostre parer, real i originari. Cal afegir, a la contribució a casa nostra, des del vessant eclesial, per la seva influència social de suport del fet nacional, el significat del monestir de Montserrat i les intervencions dels seus abats. Hi ha, tanmateix, altres aportacions a cavall entre el món eclesial i l'àmbit civil, com les d'Antoni Mata-bosch, de Jordi Pujol, del Grup Sant Jordi de drets humans, i dels

Equips de Pastoral de la Política i la Comunicació, de la Federació de Cristians de Catalunya.

Alguns trets de la doctrina social de l'Església sobre el fet nacional

En aquest apartat no pretenc exposar tota la doctrina de l'Església sobre les qüestions entorn del fet nacional, que trobareu, sobretot, en el llibre *Nació i magisteri pontifici*, d'Antoni M. Oriol, i només faré un resum i un tast de les seves idees més importants, a causa de les limitacions de la llargada de l'article.

1. Cultura

El valor de la cultura és, per al magisteri pontifici, una dada antropològica cabdal. Hi trobem afirmacions, a tall de síntesi, extretes del llibre que vaig escriure amb Mn. Antoni M. Oriol, on en fem un resum, com ara: «La cultura és la forma peculiar amb què els homes expressen i desenvolupen les seves relacions amb la creació, entre ells i amb Déu formant el conjunt de valors que caracteritzen un poble i els trets que el defineixen. Entesa d'aquesta manera, la cultura té una importància fonamental per a la vida de les nacions i per al conreu dels valors humans més autèntics» (Joan Pau II: *Discurs a les autoritats civils i acadèmiques*, Cuba, 1998). «La cultura és la clau que possibilita d'accedir als secrets més profunds i més gelosament custodiats de la vida dels pobles; és l'expressió fonamental i unificadora de llur existència, perquè en la cultura es troben les riqueses, gairebé inexpressables, de les conviccions religioses, de la història, del patrimoni literari i artístic, del substrat etnològic, de les actituds i de la *forma mentis* dels pobles» (Joan Pau II: *Discurs al Cos diplomàtic*, 1981).

Cultura i nació són dues realitats profundament vinculades. La cultura és el fonament de la sobirania espiritual de la nació. «La cultura —afirmà Joan Pau II— pressuposa la llibertat, però alhora forja

i conserva el sentit de llibertat i la identitat espiritual de les nacions» (Joan Pau II: *Discurs al món de la cultura*, Praga, 1990). La qual cosa fa que el magisteri agraeixi, admiri, respecti i afavoreixi tota cultura veritablement humana. Tanmateix, les cultures, apreciades en els seus valors, impliquen alhora uns límits i, doncs, per a evitar-ne el tancament, cal que s'obrin i coneguïn les altres cultures, amb les quals sovint mostren elements comuns, consegüentment, el diàleg mutu és una exigència intrínseca de l'home i de la mateixa cultura, la qual cosa salvaguarda tant el seu respectiu caràcter peculiar com la comprensió i comunió recíproques.

2. Llengua

Entre les característiques que majorment poden aglutinar i crear la consciència de nació hom troba la llengua, instrument d'expressió de la comunitat. La llengua és més que un simple vehicle de comunicació, és expressió de la manera d'ésser d'un conjunt de persones, de llur subjectivitat com a poble. Hi ha llengües que ultrapassen els límits nacionals, o bé, nacions distintes que posseeixen el mateix idioma. Amb tot, en aquelles nacions on la llengua és pròpia i exclusiva, aquest element té una importància preponderant per a la consciència nacional.

Joan Pau II parlà sovint d'aquest tret cultural i nacional. Vegem-ne uns fragments: «[La nació] És també en aquesta comunitat, en funció de la qual tota família educa, que la família inicia la seva educació, començant pel que és més senzill: la llengua. I així possibilita que l'home, infant encara, aprengui a parlar per tal de fer-se membre de la comunitat que és la seva família i la seva nació.» (*Discurs a l'Organització de les Nacions Unides per l'educació, la ciència i la cultura*, París, 1980) i «La cultura de cada nació s'expressa, entre altres coses —i sobretot—, en la llengua. La llengua és la forma que donem als nostres pensaments. En la llengua s'emmarquen uns trets particulars de la identitat d'un poble i d'una nació. I, en un cert sentit, en ella batega el cor d'aquesta nació perquè en la llengua, en la pròpia llengua, s'expressa allò de què viu l'ànima en la comunitat d'una família, de la

nació, de la història.» (Joan Pau II, Discurs a Tòquio, 1981, i a Estònia, 1993). I, en enumerar els drets de les minories i de les nacions, el fet de defensar i emprar la pròpia llengua, és un dels primers que esmenta: «el dret a l'existència implica també urgentment, per a tota nació, el dret a la pròpia llengua i cultura, mitjançant les quals un poble expressa i promou la que jo en diria la seva original sobirania espiritual.» (*Discurs a l'ONU*, 1995).

3. Nació i Estat

El magisteri de l'Església distingeix les realitats de nació i Estat. Són força els textos que ho subratllen, i només citaré, per mostrar-ho, un fragment del famós *Discurs a l'ONU* de Joan Pau II: «Una reflexió sobre aquests drets [de les nacions] certament no és fàcil, tenint en compte la dificultat de definir el concepte de nació, que no s'identifica a priori i necessàriament amb el d'Estat. És, malgrat tot, una reflexió improrrogable si es volen evitar els errors del passat i ajudar a un just ordre mundial.»

La dificultat de definir la nació ve de ser un concepte analògic i no unívoc, malgrat que la seva realitat, de caire natural —rebla el sant Pare—, és clau per al futur en pau de la humanitat. La dita distinció entre nació i Estat, al menys des d'un punt de vista conceptual, és ja una realitat passivament assumida. La mateix Instrucció pastoral de la Conferència Episcopal Espanyola ho reconeix i en remarca les diferències: «Ja que la nació és un fet, en primer lloc, cultural, el Magisteri de l'Església l'ha distingit acuradament de l'Estat. A diferència de la nació, l'Estat és una realitat primàriament política; però pot coincidir amb una sola nació o bé contenir en el seu si diverses nacions o entitats nacionals.»

Aquest tret més d'ordre natural i cultural de la nació és a la base de la seva dimensió educativa. Com bellament afirmà Joan Pau II, «La nació és, en efecte, la gran comunitat dels homes que resten units per lligams diversos, però sobretot, i precisament, per la cultura. La nació existeix per la cultura i per a la cultura, i així ella és la gran educadora

dels homes a fi que puguin ser més en la comunitat. La nació és aquella comunitat que posseeix una història que supera la història de l'individu i de la família» (Joan Pau II: *Discurs a l'Organització de les Nacions Unides per l'educació, la ciència i la cultura*, París, 1980). No calen gaires comentaris per a adonar-nos del rerefons del concepte de nació.

Quant a l'Estat, aquest destaca entre les agrupacions socials modernes. Cal distingir entre *comunitat política* i Estat. La comunitat política ha tingut distintes concrecions juridicopolítiques al llarg de la història i l'Estat n'és una. Els seus atributs són la sobirania, la llei, el territori i els ciutadans, i s'hi poden afegir altres aspectes, d'ordre jurídic, com ara la institucionalització de funcions i el bé públic comú. Nació i Estat, si bé no s'identifiquen, tampoc no es contraposen: es reclamen recíprocament. La nació és una comunitat de persones dotades d'unes característiques pròpies, i necessita una instància política que la garanteixi. La nació, per tant, no pot reduir-se a l'Estat, sinó que el precedeix i el transcendeix, i alhora el necessita.

4. Els drets dels pobles i de les nacions

El mateix magisteri ha compilat una llista de drets i deures dels pobles i de les nacions. Els podem trobar recollits, sobretot, en el discurs de Joan Pau II a l'ONU. També el *Compendi de Doctrina social de l'Església*, en els dos únics punts que parlen de qüestions directament relacionades amb el fet nacional, en fa referència: «La nació té un dret fonamental a l'existència; a la pròpia llengua i cultura, mitjançant les quals un poble expressa i promou la seva “sobirania” espiritual; a modelar la pròpia vida segons les tradicions pròpies, excloent, naturalment, tota violació dels drets humans fonamentals i, en particular, l'opressió de les minories; a construir el propi futur proporcionant a les generacions més joves una educació apropiada. L'ordre internacional requereix un equilibri entre particularitat i universalitat, a la realització del qual són cridades totes les nacions, el deure primer de les quals és el de viure en actitud de pau, de respecte i de solidaritat amb les altres nacions.»

5. El dret a l'autodeterminació

En el llibre *Fet nacional i magisteri social*, escrit conjuntament per Antoni M. Oriol i jo mateix, vam fer un resum de tot el que significa el dret a l'autodeterminació. Quant al dret a la sobirania, ja és doctrina comuna passivament acceptada, en el cas de la superació del colonialisme i la recuperació de la sobirania davant d'invasions, d'ocupacions, d'ingerències indegudes i violentes. Tanmateix, en declaracions magisterials trobem afirmacions com ara la del dret dels pobles a «modelar la pròpia vida segons les tradicions pròpies»; a «controlar el vostre esdevenidor» (adreçant-se al poble Inuit del Canadà); «a participar en les decisions que afecten llur vida [...] en els camps econòmic, social i polític»; «a ocupar el lloc que justament us pertoca entre els pobles de la terra amb un just i equitatiu grau d'autogovern»; i a gaudir dels «vostres drets aborígens fonamentals, incloent-hi els drets d'autogovern» (fent referència als pobles aborígens d' Austràlia).

En efecte, el pontífex Joan Pau II prossegueix ampliant els àmbits i les situacions a què cal referir el dret d'autodeterminació. Ho fa també tot esmentant el cas de països en situació de revisió, com ara Txecoslovàquia, bo i lloant la «revolució de vellut» que féu possible la divisió pacífica de Txèquia i Eslovàquia. Amb aquesta manera de procedir, el Papa posa en relleu el valor del diàleg i les negociacions com a camí per a assolir la pau. També ofereixen llums noves les reflexions entorn de secessions unilaterals, com ara a Iugoslàvia, com són els casos de Croàcia i Eslovènia. Es tractava d'una estructura plurinacional que, esdevinguda insatisfactòria per diverses causes, les nacions que hi pertanyen s'autodeterminen vers models d'Estats sobirans oberts als condicionaments de la Comunitat Europea en formació i sempre a les reals o eventuais exigències de noves minories. Això evidencia que el vigor i l'amplitud del dret humà i polític d'autodeterminació no es pot limitar a les soles hipòtesis del colonialisme i de la invasió.

El *Compendi de la Doctrina social*, tot resumint la temàtica dels drets dels pobles i nacions, la sintetitza emprant un llenguatge que necessita una ulterior precisió, tot dient: «El Magisteri recorda que el dret inter-

nacional «es fonamenta en el principi de l'igual respecte dels Estats, del dret a l'autodeterminació de cada poble i de la lliure cooperació amb vista al superior bé comú de la humanitat. La pau es fonamenta no tan sols en el respecte dels drets de l'home, sinó també en el respecte dels drets dels pobles, en particular el dret a la independència».

En el llibre *Fet nacional i magisteri social*, a la llum dels discursos pontificis sobre el dret a l'autodeterminació, enuncïàvem les característiques que el defineixen. Es tracta d'un dret objectiu, d'estricta justícia i respectuós, alhora, dels processos històrics, universal, plenari, fonamental, garant de les llibertats fonamentals, polièdric, fonamentador de la pau, expressiu de maduresa històrica, vàlid per a tothom, sense excepció, en recolzar sobre principis morals abans que en normes jurídiques, que requereix un sistema jurídic mundial, que reclama, posat el cas, acords jurídics concrets, que implica exigències d'ordre natural, necessitat d'una Carta dels drets dels pobles, punt de convergència dels drets humans considerats a l'escala dels pobles, a exercir dins la comunitat internacional, la qual reuneix no solament Estats sinó també nacions amb drets i deures, i recolzat en els principis de la legalitat internacional. Les caracteritzacions d'aquest dret han estat extretes d'afirmacions pontificies.

Junt amb aquest dret, el mateix magisteri reconeix altres drets també als Estats, com ara el dret a llur integritat i sobirania. Alhora esmenta els deures dels Estats, els quals es resumeixen en els deures a servir al bé comú de persones, entitats i pobles i nacions que en formen part i a respectar llurs drets fonamentals. I davant situacions de contestació interna, amb aspiracions a major grau d'autonomia i fins i tot la independència, sense negar el dret a fer-ho, proposa la via de la negociació i del diàleg, bo i plantejant el problema amb claredat i valentia, i rebutjant sempre el camí de la violència i el terrorisme. Ara bé, el refús del diàleg, constata el Pontífex, pot obrir la porta a la violència (Joan Pau II: *Missatge de la Jornada Mundial de la Pau*, 1988).

Havent reconegut el dret a l'autodeterminació, significa això que tota nació ha d'esdevenir Estat? La independència és una de les possibilitats de l'autodeterminació, no l'única. El mateix magisteri de Joan Pau II (*Missatge de la Jornada Mundial de la Pau*) ho concretà dient:

«Aquest dret fonamental a l'existència no exigeix necessàriament una sobirania estatal, i són possibles diverses formes d'agregació jurídica entre diverses nacions, com per exemple succeeix en els Estats federats, en les Confederacions, o en Estats que es caracteritzen per àmplies autonomies regionals. Pot haver-hi circumstàncies històriques en les quals agregacions diverses d'una sobirania estatal poden esdevenir, fins i tot, aconsellables, però amb la condició que això es faci en un clima de veritable llibertat, garantida per l'exercici de l'autodeterminació dels pobles».

Un dels més greus problemes, per part d'alguns comentaristes, a l'hora de rebutjar o limitar fortament l'autodeterminació de les nacions són els pressupòsits, de caire kantianà, d'aquest concepte. Es tracta, doncs, d'una mala comprensió de la llibertat. Quan el magisteri demana que es garanteixi l'exercici de l'autodeterminació dels pobles no diu que cada poble, en autodeterminar-se ho fa correctament. De fet, es poden equivocar. Hi ha una dada antropològica que il·lumina aquest debat, que trobem en unes afirmacions magisterials: «El camp dels drets de l'home s'ha estès als drets dels pobles i de les nacions (encíclicues *Sollicitudo rei socialis* i *Centesimus annus*). En efecte, «tot el que és cert per a l'home, també ho és per als pobles». Així, la llibertat humana no és bona pel fet de fer les coses bonament, com defensà Kant, sinó que té un fonament i una finalitat. El fonament de la llibertat és la veritat, i la finalitat és l'amor. Aquesta veritable llibertat humana és la que cal exercir en autodeterminar-se, bé sigui personalment, bé comunitàriament, a escala nacional. De fet «els drets de les nacions no són sinó els «drets humans» conreats a aquest nivell específic de la vida comunitària» (*Discurs a l'ONU*, 1995). De la mateixa manera que qualsevol persona, en autodeterminar-se, ha de tenir en compte la veritat de la seva situació i el seu entorn; alhora ha de cercar, tenint la finalitat de l'amor, el bé de tots. Ara bé, és hom mateix qui ha de decidir, no els altres. Els altres poden aportar-nos elements de reflexió perquè hom tingui en compte tota la realitat que envolta l'elecció. Alhora, en elegir, en autodeterminar-nos, la llibertat, per a ser humana ha de ser oblativa. Això cal aplicar-ho a les persones i a les nacions.

6. La unitat en la distinció. El bé comú universal i la família dels pobles

Volia acabar aquest article fent referència als lligams que uneixen persones i nacions. Parlar d'«Humanitat significa crida a la comunió interpersonal» (*Mulieris dignitatem*, 1988) i la llei que ha d'inspirar tota la vida de les persones i dels pobles és el manament de l'amor recíproc. Es tracta d'una comunió que no anihila, ni arrana, ni homogeneïtza, ni tampoc es tanca a l'altra, ni el veu com un enemic, un limitador, sinó com algú que ens ajuda a ser nosaltres mateixos. El respecte a la diferència està a l'arrel de la veritable comunió. Aquesta imatge resta ulteriorment compresa a la llum de la imatge de família. Formem part d'una «família», la família dels fills de Déu, i això no és una metàfora, una manera bonica de parlar, sinó la realitat més pregonada de l'ésser humà, sorgit de l'amor del Pare. La imatge i la semblança del Déu trinitari, de la distinció en la unitat, són l'arrel de tot l'*ethos* humà, que es concreta en el manament de l'amor. Per a ser u, no hem de deixar de ser nosaltres mateixos, sinó que només essent hom mateix i estimant l'altre per si mateix podem fer possible la comunió com a fruit del do mutu i de l'acollida del altre. La veritable unitat i el bé comú universal serà, doncs, fruit, de l'estimació, de persones i pobles, pels altres.